

*Л.В. ЗАБУРАННА, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри*

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

*Ю.О. ЯРМОЛЕНКО, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Академія праці, соціальних відносин і туризму*

Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні

Постановка проблеми. Ефективне функціонування та розвиток аграрного сектору економіки України в умовах затяжних аграрних трансформацій потребує здійснення ґрунтовних досліджень соціально-економічних передумов розвитку аграрного виробництва. Згідно з Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [10], аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу, у визначених межах економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створення соціально-економічних умов сільського розвитку. Економіка України зросла на 2,3% у 2016 році, серед іншого, за рахунок високого врожаю, який зумовив прискорення економічного зростання [11]. Соціальні й економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні охоплюють широке коло питань виробничого, економічного, технічного характеру та є важливим чинником зростання потенціалу аграрного виробництва й у цілому розвитку агропромислового комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку аграрного виробництва присвячено велику кількість наукових публікацій, серед яких праці П.Т. Саблука [1], М.Й. Маліка [4], Ю.О. Лупенка [5],

М.В. Присяжнюка [1] О.В. Собкевича [7] та ін. У своїх роботах учені розглядали проблеми сутності аграрного виробництва, його ролі й значення для економіки країни.

Мета статті – проаналізувати стан, динаміку та тенденції розвитку аграрного виробництва в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Агропромисловий комплекс є одним з основних бюджетоформуючих секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України останніми роками становить у середньому 12%, а в товарній структурі експорту — понад третину.

Проблеми розвитку аграрного сектору економіки України нині такі: недосконале державне регулювання розвитку аграрного сектору; збільшення агроекологічних дисбалансів; неефективне використання сільсько-господарських угідь; недостатній контроль за якістю та безпечністю продукції сектору; низький рівень оплати праці працівників сільського господарства й обмежена платоспроможність населення тощо.

За прогнозними даними, на селі очікується поступове зменшення чисельності сільського населення та трудових ресурсів. Паралельно з цими змінами зменшується в складі трудових ресурсів села чисельність осіб працездатного і старше працездатного віку та підлітків, зайнятих у галузях економіки. Питома вага населення у віці 0-14 років і старше 65 років у чисельності постійного населення має тенденцію до зближення.

Щороку зменшується кількість сільських населених пунктів.

Незважаючи на прибутковість галузі, середньомісячна заробітна плата за даними 2016 року, у працівників сільського господарства становила 3916 грн, що майже на 2000 грн менше, ніж у працівників промисловості. Але у 2000 році в працівників промисловості середньомісячна заробітна плата була втричі більшою, ніж у працівників сільського господарства, й удвічі менша від середньомісячної заробітної плати по

Україні. Така тенденція спостерігалася до 2014 року.

Порівняємо витрати на робочу силу в країнах Європейського Союзу та України. Як видно з даних таблиці 1, найбільші витрати несуть роботодавці в Бельгії – 39,1 євро й Данії – 41,3, найменше в Румунії – 5 євро за годину.

За даними Державної служби статистики України, витрати на одного працівника в 2014 році становили тільки 2,2 євро, що вдвічі менше, ніж у Румунії, та в 17 разів менше, ніж у Бельгії та Данії.

1. Витрати на робочу силу в країнах Європейського Союзу в середньому на одного працівника за годину за повної зайнятості, євро

Країна	2004 р.	2008 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Австрія	25,2	26,4	29,7	30,6	31,4	32,4
Бельгія	29,2	32,9	38,0	38,8	39,0	39,1
Болгарія	1,6	2,6	3,4	3,6	3,8	4,1
Німеччина	26,8	27,9	30,5	31,0	31,4	32,2
Данія	29,6	34,6	39,4	39,9	40,6	41,3
Іспанія	16,5	19,4	21,1	21,2	21,1	21,2
Фінляндія	24,4	27,1	31,3	32,0	32,5	33,0
Франція	28,2	31,2	34,3	34,4	34,7	35,1
Хорватія	6,9	9,2	9,5	9,5	9,4	9,6
Угорщина	5,9	7,8	7,4	7,4	7,3	7,5
Ірландія	25,5	28,9	29,8	29,8	29,8	30,0
Італія	22,4	25,2	27,7	28,1	28,2	28,1
Литва	3,2	5,9	5,9	6,2	6,5	6,8
Люксембург	30,3	31,0	33,9	35,1	36,2	36,2
Нідерланди	27,3	29,8	32,5	33,1	33,9	34,1
Польща	4,7	7,6	7,9	8,1	8,3	8,6
Португалія	11,3	12,2	13,3	13,3	13,0	13,2
Румунія	1,9	4,2	4,1	4,4	4,6	5,0
Швеція	29,0	31,6	37,3	38,2	37,3	37,4
ЄС-28	19,8	21,5	23,9	24,2	24,5	25,0
Україна		2,54			2,2	

Джерело: [9].

У середньому по країнах ЄС-28 витрати в 2015 році становили 25 євро, що також значно більше (в 11,4 раза), ніж в Україні. Збільшення витрат на робочу силу в Україні приведе до якісних і кількісних змін в аграрному виробництві.

Спостерігається тенденція до зростання споживання окремих видів продукції, а саме: м'яса, яєць, овочів, плодів, олії, проте одночасно до зниження споживання цих продуктів у 2015 році проти 2014-го (табл. 2).

2. Споживання основних продуктів харчування населенням України (на одну особу за рік, кг)

Продукція	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Рациональні норми*	% від норми забезпечення		
														2005 р.	2010 р.	2015 р.
М'ясо та м'ясо-продукти	39,1	42,0	45,7	50,6	49,7	52,0	51,2	54,4	56,1	54,1	50,9	51,4	81,6	47,9	63,7	62,4
яловичина і телятина	11,7	12,5	11,6	10,5	9,6	9,8	9,1	8,5	9,2	9,1	8,1	8,1	25,0	46,8	39,2	32,4
свинина	12,6	12,8	15,4	17,7	16,1	18,0	18,6	21,1	21,5	19,7	18,1	19,0	33,3	37,9	54,1	54,4
м'ясо птиці	13,9	15,7	17,7	21,5	23,0	23,2	22,5	23,8	24,4	24,4	23,9	23,6	21,5	64,7	107,9	111,2
інші види м'яса	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	1,8	50,0	55,6	44,4

Продовження табл. 2

Молоко та молочні продукти	225,6	234,7	224,6	213,8	212,4	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	209,9	209	380	59,4	54,3	55,2
Яйця, шт.	238,0	251,0	252,0	260,0	272,0	290,0	310,0	307,0	309,0	310,0	280,0	267	290	82,1	100,0	96,6
Хлібні продукти	123,5	119,5	115,9	115,4	111,7	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	103,2	101	101	122,3	110,2	102,2
Картопля	135,6	133,6	130,4	131,8	133,0	128,9	139,3	140,2	135,4	141,0	137,5	139	124	109,4	104,0	110,9
Овочі та баштанні продовольчі культури	120,2	126,7	118,4	129,2	137,1	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	160,8	163	161	74,7	89,1	99,9
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	37,1	34,8	42,1	43,5	45,6	48,0	52,6	53,3	56,3	52,3	50,9	49,7	90	41,2	53,3	56,6
Риба й рибні продукти	14,4	14,1	15,3	17,5	15,1	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	8,6	9,6	20	72,0	72,5	43,0
Цукор	38,1	39,5	40,0	40,9	37,9	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	35,7	33,3	38	100,3	97,6	93,9
Олія	13,5	13,6	14,3	15,0	15,4	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	12,3	11,7	13	103,8	113,8	94,6

Джерело: [3].

Згідно з даними таблиці, критичні справи з м'ясною продукцією, особливо яловичиною й телятиною, споживання яких сягає третину норми, по свинині – менше половини раціональної норми. А от м'ясо птиці, як найбільш доступне, на 10% перевищує рекомендовану норму споживання.

Молочна продукція споживається на рівні 55 % від потреби. Низький рівень споживання риби – 48% від норми, плодів – 56,6%.

Олія та інші рослинні жири також споживаються менше раціональної норми. Споживання картоплі, овочів і баштанних скоротилося в раціоні населення. Очевидно, цей факт є наслідком економічної кризи й ощадливості населення у витрачанні коштів на харчування.

3. Залежність споживання продуктів харчування в домогосподарствах у містах та в сільській місцевості у 2015 р.

Групи за середньомісячним доходом на 1 особу, грн	Частка домогосподарств	Середньомісячний дохід, грн	Споживання на 1 особу за місяць, кг									
			Хліб і хлібні продукти*	Картопля та картоплепродукти	Овочі	Фрукти, ягоди, виноград**	Цукор	М'ясо та м'ясопродукти	Молоко й молочні продукти***	Яйця та яйцепродукти	Риба й рибопродукти	
Сільська місцевість												
До 1500	20,9	1153	8,0	7,7	5,9	1,5	2,2	2,8	14,5	14,2	0,8	
1501-2000	28,2	1721	9,6	8,5	7,7	2,1	3,1	3,9	19,4	18,1	1,1	
2001-2500	22,9	2176	11,0	9,8	9,3	2,6	3,5	4,4	24,4	21,0	1,3	
2501-3000	12,8	2670	11,8	9,8	9,8	3,0	3,8	5,6	26,1	23,2	1,7	
3001-3500	6,9	3065	12,7	11,0	11,5	3,4	4,0	6,2	27,5	24,9	1,8	
3501-4000	3,4	3573	13,3	10,4	12,1	3,5	4,5	6,1	29,6	22,3	1,8	
4001-4500	2,1	4047	15,2	12,7	14,2	4,3	5,5	7,7	30,8	27,6	1,9	
4501-5000	1,1	4471	13,8	11,2	13,1	3,7	5,6	7,3	28,8	26,4	2,3	
Більше 5000	1,7	6175	12,7	11,0	11,3	3,9	4,3	7,5	35,4	22,6	1,6	
Сільська місцевість	100,0	1916	9,9	8,9	8,0	2,2	3,1	4,1	20,5	18,6	1,2	
Міська місцевість												
До 1500	22,6	1176	7,0	4,8	5,4	2,5	2,2	3,7	15,0	17,9	1,0	
1501-2000	28,1	1727	7,9	5,8	7,3	3,4	2,6	4,7	19,0	20,1	1,3	
2001-2500	19,9	2169	8,1	6,0	7,8	3,8	2,7	5,1	21,2	20,4	1,3	
2501-3000	11,7	2677	8,8	6,3	9,0	4,6	2,9	6,0	23,5	22,4	1,7	
3001-3500	6,9	3129	8,9	6,2	9,0	5,2	2,9	6,5	26,4	23,0	1,6	
3501-4000	3,8	3668	8,8	6,2	10,2	5,4	3,0	6,9	27,8	22,0	1,6	
4001-4500	2,4	4073	9,1	7,6	10,5	6,0	3,3	7,7	29,7	27,2	1,8	
4501-5000	1,7	4416	9,1	6,4	10,1	5,5	3,3	7,8	31,1	22,4	2,0	
Більше 5000	3,0	6495	8,0	5,3	9,5	7,2	3,1	7,7	29,7	21,9	1,8	
Міська місцевість	100,0	2014	7,8	5,6	7,3	3,6	2,6	4,9	19,7	20,1	1,3	

*Хліб і макаронні вироби в перерахунку на борошно, крупи, бобові.

**Включаючи сушені в перерахунку на свіжі, горіхи.

***У перерахунку на молоко.

Джерело: [3].

Порівнюючи рівень споживання між сільським і міським населенням, можна переконатися, що рибу та рибопродукти вони споживають на однаковому рівні, хліб і хлібні продукти сільські жителі – на 1,1 кг більше, ніж міські, на 3,3 кг більше картоплі й картоплепродуктів, на 0,5 кг – цукру, 0,8 кг – молока та молокопродуктів, менше м'яса на 0,8 кг, яєць – на 1,5 кг, а фруктів сільське населення споживає менше на 1,4 кг, очевидно внаслідок меншої доступності (табл. 3).

Споживання сирів в Україні порівняно з Європою досить незначне – лише 12,3%, а із США – 13,7% [8]. Так само відстає наша країна від Аргентини, Канади, Австралії. Навіть у Росії споживання сирів у 3,4 раза

вище у 2015 році, а в 2012-му – в 4,11 раза. Але якщо з 2012 по 2015 рік споживання сирів в Україні зросло на 4,4%, то в ЄС – на 3,2%, а в США й інших країнах високого вживання сирів – на тому ж рівні.

Наведемо основні вимірювальні показники, пов'язані з екологією (табл. 4). Встановлено, що внесення мінеральних добрив стрімко збільшується (з 13 кг на 1 га у 2000 році до 79 кг у 2015-му – в 6 разів). Внесення ж органічних добрив скорочується, і це закономірно, оскільки галузь тваринництва не одержує підтримки, досить трудомістка й тому не функціонує в екосистемі з рослинництвом, як це було раніше.

4. Екологічні показники розвитку сільського господарства за 2000–2015 рр.

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг	13	32	58	68	72	79	82	79
Внесення органічних добрив на 1 га посівної площі, т	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Частка площі, на якій застосовувалися засоби захисту рослин, %			67,5	71,3	74,6	79,0	77,8	77,4
Рівень розораності сільгоспугідь (землі с.-г. угідь і населення), %	95,5		97,2	97,1	97,1	97,1	97,1	97,1
Рівень інтенсивності використання ріллі, %	79,7	83,1	84,6	84,8	84,9	85,1	85,3	85,3
Частка кукурудзи, соняшнику та ріпаку в посівній площі, %	16,6	21,7	30,4	33,4	37,4	38,7	43,2	36,8

Джерело: [3].

Щодо ступеня розораності, то відзначається високий рівень інтенсивності використання ріллі – з 79,7% у 2000 році до 85,3 – у 2015-му.

Частка кукурудзи, соняшнику та ріпаку в посівній площі за аналізований період зроста вдвічі, адже саме ці культури найрентабельніші.

Як видно з даних таблиці 5, зменшилася площа відпрацьованих земель на 1,7 тис. га, або на 96%. Значно менше рекультивовано земель. Можна вважати, що це явище зведено нанівець – із 3,7 тис. га у 2000 році до 0,1 тис. га у 2015-му.

Площа порушених земель скоротилася на третину – з 1,9 тис. га у 2000 році до 0,5 тис. га у 2015-му.

5. Площа порушення і рекультивації земель, тис. га

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Порушено земель	1,9	2	1,2	1,2	1,0	0,5	0,5
Відпрацьовано земель	2,8	1,8	0,2	0,5	1,0	0,3	0,1
Рекультивовано земель	3,7	2,1	0,5	0,7	0,6	0,1	0,1
У тому числі під:							
сільськогосподарські угіддя	2	0,8	0,3	0,6	0,4	0,1	0,1
з них під рілля	1,5	0,3	0,2	0,4	0,3	0,1	0,1
лісові (чагарникові) насадження	1,2	0,7	0,1	0,0	0,2	0,0	0,0
водоймища	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-
забудови	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	-
рекреаційні та інші цілі	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: [3].

Здійснення заходів з охорони земель цілком занепадає. Якщо у 2000 році проводили комплекс заходів і будівництво валів, каналів,

терас, ставків, то в 2015-му цих заходів не проводили, окрім будівництва валів-доріг на 200 м проти 16,2 км у 2000 році (табл. 6).

6. Заходи з охорони земель за 2000–2015 рр.

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд							
вали, вали-канави, км	135,2	9,3	4,1	2,6	0,0	0,4	-
вали-тераси, км	5,4	10,9	0,0	0,0	0,0	0,0	-
вали-дороги, км	16,2	2,2	0,1	1,3	0,0	1,6	0,2
протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку), га	177	24	6,6	19,2	0,5	0,0	-
водоскидні споруди, шт.	51	18	12	25	3	0	-
берегоукріплення, км	1	4,7	4,3	9,0	1,3	0,2	-
Залуження сильнодеградованої та забрудненої шкідливими речовинами ріллі, га	12785	14974	1015,2	1195	352	40,2	164,8

Джерело: [3].

Висновки. За результатами дослідження зроблено висновок, що споживання основних продуктів харчування населенням України значно нижче рекомендованих норм споживання, а основним стримувальним фактором є низька платоспроможність вітчизняних споживачів. Доцільно розробити

стратегію розвитку АПК як довгострокову програму розвитку, що має враховувати особливості розвитку аграрного виробництва й нові форми і методи аграрного господарювання з позицій екологічної безпечності, оптимальності природокористування, що буде предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку); за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
2. Аграрна реформа в дії [Електронний ресурс] : програма розвитку АПК / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=3390>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
6. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : Стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 187 с.
7. Собкевич О.В. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України / О.В. Собкевич, В.М. Русан, А.Д. Юрченко. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
8. [Електронний ресурс]. - Режим доступу http://www.clal.it/en/?section=tabs_consumi_procapite.
9. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/labour-costs/database>.
10. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248907971>.
11. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017 р.

Фахове рецензування: 11.10.2017 р.

* * *